

ПОНАДНОРМОВА ПРАЦЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ СТИЛІВ ЖИТТЯ

У статті розглянуто феномен понаднормової праці як різновиду дозвілля, за яким можна розрізнити смаки та стилі життя населення. Аналіз ґрунтується на репрезентативних даних дослідження міського населення України. Результати спростовують ідею того, що факт понаднормової праці має бути залучений до набору показників для стратифікації суспільства за стилями життя.

Вивчення стилів життя суспільства зазвичай ґрунтується на дослідженні звичних активностей, до яких людина схильна вдаватися в повсякденному житті. Найчастіше стилі життя людей диференціюються на основі практик, якими вони заповнюють свій вільний час, - робочий час зазвичай виключається із досліджень стилів життя. У той же час існує категорія людей, для яких робота є більш звичною практикою, ніж дозвілля, - тож виникає проблема, як визначити стилі життя людей, які витрачають свій вільний час на роботу. У статті наведено міркування щодо того, яку роль відіграє факт понаднормової праці у дослідженнях стилів життя.

Насамперед розглянемо, хто є ті люди, що працюють понаднормово. Згідно із законодавством України, робочий день триває 8 годин - тож вважатимемо, що 7-9 годин на день - це є норма, а 10 і більше годин - це понаднормова праця. У дослідженні «Marketing&Media Index» TNS Ukraine респондентам поставлено запитання щодо їхніх звичок у будні. Згідно з отриманими даними, в Україні на сьогодні більше третини (табл. 1) зайнятого міського населення працює понаднормово - 10 і більше годин на добу, найчастіше використовуючи для роботи вільний час увечері.

За демографічним складом, у групі людей, які працюють понаднормово, переважають чоловіки (чоловіки віком 25-65 років становлять 50,5 % групи), тоді як жінки того ж віку становлять третину працюючих понаднормово (35,2 %); найменше у групі працюючих понаднормово 16-25-річних чоловіків і жінок (14,3 %). Ще однією рисою групи є переважна частка одружених (70,4 % групи живуть у шлюбі - офіційному або вільному). Необхідно зазначити, що понаднормова праця не є проблемою великих міст - у різних за розмірами населених пунктах близько третини людей працюють 10 і більше годин на добу. Цікаво також, що, незважаючи на понаднормову працю, розподіл доходів у цій групі людей не відрізняється від розподілу серед населення загалом (52,4 % групи мають 900-2500 грн на одного члена родини на місяць, для 27 % дохід становить 2500 грн і більше, 21 % мають дохід, менший за 900 грн).

У структурі зайнятості українців, які працюють понаднормово, можна виокремити два роди занять: ручна праця - робітники, які становлять 37,3 % групи, та неручна праця - підприємці, керівники, спеціалісти та службовці, які разом становлять 47,9 % групи (табл. 2). Прикметно, що ці дві групи людей, які працюють понаднормово, мають різне ставлення до роботи (табл. 3).

Таблиця 1. Години, витрачені на роботу за середній робочий день

	Літо 2007	Осінь 2007	Зима 2007	Весна 2008	Літо 2008
Зайняте населення, % від населення 16-65 років	64,3	65,4	65,4	67,0	67,1
Зайняте населення, N	2978	3028	3028	3103	3109
до 4 годин, % від зайнятих	10,2	13,6	13,2	12,1	12,0
5-6 годин, % від зайнятих	4,6	3,9	4,6	3,7	3,9
7-9 годин, % від зайнятих	47,4	45,5	46,6	49,0	46,5
10 і більше годин, % від зайнятих	37,8	37,0	35,6	35,2	37,6

За даними дослідження «Marketing&Media Index» TNS Ukraine (вибірка N = 5000 респондентів щохвили, репрезентує міське населення (міста 50 тис. і більше мешканців) віком від 12 до 65 років)

Таблиця 2. Години, витрачені на роботу за середній робочий день: структура зайнятості

	До 5 годин на день	7–9 годин на день	10 і більше годин на день	Населення в цілому
(Частка групи серед населення 16-65 років), %	12,8	38,4	27,7	100,0
(Кількість серед населення 16-65 років), N	595	1776	1284	4630
Підприємці, % частка у групі	5,9	5,4	8,0	5,5
Керівники, % частка у групі	2,8	4,8	5,9	4,0
Спеціалісти, % частка у групі	13,7	23,2	19,0	16,5
Службовці, % частка у групі	8,1	14,0	15,0	11,3
Робітники, % частка у групі	16,1	30,1	37,3	25,7
Студенти, учні, % частка у групі	26,6	12,5	3,1	10,4
Не працюють, % частка у групі	20,5	5,6	5,1	21,7
Інше, % частка у групі	4,8	3,8	5,9	4,2
N/a, % частка у групі	1,4	0,6	0,8	0,7

За даними дослідження «Marketing&Media Index» 2 хвиля 2008 TNS Ukraine (вибірка N = 5000 респондентів щохвили репрезентує міське населення (міста 50 тис. і більше мешканців) віком 12-65 років)

Таблиця 3. Години, витрачені на роботу за середній робочий день: ставлення до роботи

	У цілому, всі, хто працює	Працюють 10 і більше годин на день					
		Підприємці	Керівники	Спеціалісти	Службовці	Робітники	У цілому
Кількість серед населення 16-65 років, N	3109	103	76	243	193	479	1284
<i>Ставлення до роботи (% частка у групі)</i>							
Можливість заробити гроші	52,1	47,6	39,5	53,9	48,5	59,8	53,5
Засіб бути незалежним	27,6	32,0	36,9	24,9	26,3	25,6	27,5
Засіб розвивати свої навички	7,0	6,7	6,6	7,7	8,7	4,2	6,4
Засіб досягти статусу в суспільстві	5,8	6,8	11,7	6,5	7,7	3,1	5,4
Можливість цікаво провести час	3,6	2,9	3,9	2,9	4,1	2,9	3,2
N/a	4,0	3,9	1,3	4,1	4,7	4,4	4,1
<i>Фактори вибору роботи (% виборів у групі)</i>							
Надійність, стабільність роботи	50,9	47,6	49,9	56,3	48,6	53,9	52,5
Оплата за результатами праці	41,7	34,0	44,8	38,8	43,8	48,0	42,3
Добрі стосунки між колегами	32,9	29,1	30,2	35,5	33,5	32,3	33,2
Гнучкий графік роботи	31,4	27,2	23,6	31,8	33,0	30,4	31,9
Близькість, зручне розташування	22,8	14,6	18,4	23,3	23,7	24,8	23,4
Навчання та професійне зростання	21,2	24,2	30,3	26,5	23,7	19,4	22,5
Цікаві й творчі завдання	21,2	18,3	36,8	26,9	21,7	15,8	20,8
Самостійність у прийнятті рішень	17,7	21,4	27,7	15,6	17,6	13,1	16,6
Користь для суспільства	8,0	10,6	2,6	7,3	7,8	9,4	8,1
Устаткування робочого місця	7,3	5,8	0,0	7,3	6,7	7,3	6,3
Контакти із колегами за кордоном	5,3	4,9	9,1	5,7	6,7	3,6	5,3
N/a	4,4	6,8	4,0	3,7	4,2	3,8	4,2

За даними дослідження «Marketing&Media Index» 2 хвиля 2008 TNS Ukraine (вибірка N = 5000 респондентів щохвили репрезентує міське населення (міста 50 тис. і більше мешканців) віком 12-65 років)

Загалом на запитання про ставлення до роботи половина респондентів зазначає, що робота для них - це «можливість заробити гроші» (52,1 % серед усього населення, хто працює, 53,5 % серед тих, хто працює 10 і більше годин). Причому частка тих, хто вважає роботу передусім шляхом заробляння грошей, є найбільш значною серед робітників (59,8 %) і значно меншою серед представників неручної праці (49,4 %), які частіше, ніж робітники, визначають

роботу як «засіб бути незалежним», «засіб розвивати свої навички», «засіб досягти статусу в суспільстві», «можливість цікаво провести час» (46,7 % серед представників неручної праці, 35,8 % серед робітників).

Як бачимо, досить значна частка міського населення в Україні працює понаднормово - відповідно, вони менше часу витрачають на дозвілля, що ускладнює завдання дослідників, які за звичками дозвілля людей визначають їхній стиль

життя. Тож постає питання, чи можна цій категорії людей приписати понаднормову працю як свій особливий стиль життя? Для того аби відповісти на це запитання, розглянемо, чим визначаються стилі життя.

Стиль життя - це звична поведінка людини. У повсякденному житті можна виокремити практики, які є загальними для всіх: наприклад сон, споживання їжі, і, навпаки, є практики, які можуть бути незнайомими для одних людей і в той же час без яких інші люди не уявляють власного життя. Саме на основі другої групи практик можна розрізнити людей за стилями життя. Схильність вибирати ті чи інші практики визначається як смак і є похідною від індивідуальної внутрішньої системи орієнтацій, яка рефлектує весь соціальний досвід людини. Виділяють два різновиди смаків, за якими розрізняють стилі життя людей: це смак людини, яка обмежена у можливостях і чинить свої вибори радше на основі потреб, аніж бажань, і смак людини, яка не обмежена у власних можливостях і вільна обирати те, чого насправді бажає [1]. Іншими словами, є два базові стилі життя - стиль вимушених виборів і стиль необмежених можливостей. Тож, аби поставити в один ряд з ними стиль понаднормової праці, потрібно довести, що в його основі смак до понаднормової праці, який не є тотожним ані смакові вимушеності, ані смакові вільних виборів.

Чим же є зумовлена схильність до понаднормової праці, розглянемо, беручи за основу концепт «центрального життєвого інтересу» (CLI - Central Life Interest). Уперше цей термін застосував 1956 р. Дубін у публікації про дослідження індустріальних працівників, позначаючи ним «віддавання переваги певній активності у різних ситуаціях»; пізніше визначення CLI було уточнено як «частка тотального життя індивіда, коли енергія інвестується як у фізичні та інтелектуальні активності, так і в позитивний емоційний стан» [2]. Праця також може бути інтерпретована як CLI для певної групи людей - але за певних умов:

- 1) вибір CLI - свідоме рішення на основі оцінки задоволення, яке може бути отримане в результаті такого вибору;
- 2) контроль у кожній специфічній ситуації: індивід переосмислює рішення, чи варто витрачати енергію на конкретну активність у конкретній ситуації;
- 3) відповідність: кількість витраченої фізичної та емоційної енергії відображає важливість або центральність цієї активності для індивіда.

Таким чином, у межах CLI можна виділити два типи причин, чому люди працюють понад-

нормово: понаднормова праця як центральний життєвий інтерес - цей різновид також називають внутрішніми орієнтаціями щодо праці, - і протилежний йому зовнішній підхід - коли праця розглядається лише з економічних міркувань. Економічний підхід до роботи є найбільш популярним: більше половини українців, які працюють понаднормово, визначають роботу як заробляння грошей (табл. 3). Працівники із таким розумінням праці визначають для себе роботу як засіб задля досягнення чогось - у такому випадку робота не входить до сфери їхніх CLI [2].

У той же час майже половина серед представників неручної праці, які працюють понаднормово, обирають для праці неекономічні визначення: засіб бути незалежним, засіб розвивати свої навички, засіб досягти статусу в суспільстві, можливість цікаво проводити час. На противагу зовнішній орієнтації, за такого підходу праця сама по собі розуміється як бажаний результат: це захоплення, це самореалізація та визнання. Для людей із внутрішньою орієнтацією щодо роботи вона є одним із важливих компонентів особистісної ідентичності й належить до CLI. Стеббінс для позначення такого ставлення до роботи вживає поняття «присвячення зайнятості» (occupational devotion) - сильна, позитивно скерована самовіддача роботі, коли виконання основної активності (набору завдань) ґрунтується на сильній привабливості:

- 1) основна активність має бути ґрунтовною: за для її виконання потрібні знання, досвід, навички;
- 2) основна активність передбачає різноманіття завдань;
- 3) основна активність передбачає креативні та винахідливі завдання через вираження індивідуальності працівника;
- 4) працівник може (в межах розумного) контролювати навантаження та час для виконання завдань, аби вберегтися від вигорання;
- 5) працівник має і схильність, і здібність до завдань;
- 6) індивід працює у такому соціальному та фізичному середовищі, яке не відволікає, а спонукає його до основної активності.

За виконання цих умов понаднормова праця як «присвячення зайнятості» може бути прирівняна до «серйозного дозвілля» (хобі, аматорство, волонтерство). Найчастіше робота тотожна «присвяченню зайнятості» у сферах неручної праці: малий бізнес, кваліфіковані продажі, консультування та клієнт-орієнтовані професії [4].

Тож, як бачимо, зовнішня та внутрішня орієнтації щодо роботи за своїм змістом тотожні смакові вимушеності (праця як заробляння грошей)

та смакові вільних виборів (праця як центральний життєвий інтерес або «серйозне» дозвілля). Таким чином, понаднормова праця об'єднує і ту категорію українців, яким притаманний стиль вимушених виборів, і тих, кому можна приписа-

ти стиль необмежених можливостей. Відповідно, сам факт того, що людина витрачає свій вільний час на роботу, не є диференціюючою ознакою, яка була б ефективним інструментом для дослідження стилів життя.

1. Бурдые П. Различение: социальная критика суждения / Пер. О. И. Кирчик // Экономическая социология. - № 3. - Т. 6. - 2005. - С. 25-48.
2. Стеббинс Р. А. Свободное время: к оптимальному стилю досуга (взгляд из Канады) // Социологические исследования. - 2000. - № 7. - С. 66-72.
3. Genis J., Wallis T. Work as a Central Life Interest for Legal Professionals // SA Journal of Industrial Psychology. - № 31 (1). - 2005. - P. 65-70.
4. Stebbins R. A. Erasing the Line between Work and Leisure in North America // Leisure and Liberty in North America. - University of Paris IV, Paris, France, 2004.

О. Haryhina

PHENOMENON OF OVERTIME WORKING IN LIFE-STYLE RESEARCH

A phenomenon of overtime working is examined as a leisure practice classifying tastes and life-styles. Empirical analysis is based on the data representing urban population in Ukraine. As a result, the idea to include the fact of working overtime into the set of indicators for life-style stratification of the society is denied.